

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ανώγεια και Ανωγειανοί Γενικές πληροφορίες

Τα Ανώγεια είναι ένα από τα πιο παλιά ριζίτικα χωριά της Κρήτης, ορεινή κομόπολη με περίπου 2.500-3.000 κατοίκους, έδρα ομώνυμου δήμου που υπάγεται στην Επαρχία Μυλοποτάμου του Νομού Ρεθύμνης.

Είναι χτισμένα στις βορινές πλαγιές του Ψηλορείτη, πολύ κοντά στα διοικητικά όρια των νομών Ρεθύμνης και Ηρακλείου, σχεδόν στο γεωγραφικό κέντρο του νησιού, σε υψόμετρο 740 μέτρα. Το φυσικό περιβάλλον είναι γυμνό και βραχώδες.

Οι καιρικές συνθήκες το χειμώνα είναι δυσμενείς (χιόνια, κρύο), αλλά τις άλλες εποχές η διαμονή είναι ευχάριστη.

Ο Δήμος Ανωγείων περιλαμβάνει και τον οικισμό Σίσαρχα, χωριό με λίγους κατοίκους σήμερα, που βρίσκεται σε υψόμετρο 640 μέτρα, βορειοανατολικά από τ' Ανώγεια, σε 4 χλμ. οδική απόσταση. Μέσα στα όρια της γεωγραφικής περιοχής του Δήμου Ανωγείων περιλαμβάνεται η Νίδα ή Οροπέδιο της Νίδας ή Κάμπος της Νίδας, που βρίσκεται νότια των Ανωγείων σε οδική απόσταση 21 χλμ. Ο δρόμος για τη Νίδα περνά από τις τοποθεσίες «Στεφάνα», «Ζώμιθος», «Αγιά Μαρίνα», «Πετραδολακία», κάτω από το βουνό «Σκίνακας» με το Αστεροσκοπείο, και καταλήγει (σήμερα) στο Τουριστικό Περίπτερο, κάτω από το εκκλησάκι του «Χριστού» κοντά στην ομώνυμη πηγή, στην Νίδα. Πολύ κοντά στον Κάμπο της Νίδας στη ρίζα του βουνού βρίσκεται το σπήλαιο Ιδαίο Άντρο ή Σπηλιάρα της Βοσκοπού-

λας. Κατά τη μυθολογία στο Ιδαίο Άντρο ανατράφηκε ο θεός Ζευς και στην αρχαιότητα ήταν τόπος λατρείας του Δία.

Η τοποθεσία του σημερινού οικισμού Ανωγείων άρχισε να κατοικείται μόνιμα στα τέλη του 10ου ή στις αρχές του 11ου αιώνα, σύμφωνα με την άποψη που επικρατεί².

Πρώτοι οικιστές, σύμφωνα με την παράδοση, φέρονται κτηνοτρόφοι από το κοντινό χωριό Αξός, που βρίσκεται βορειοδυτικά από τ' Ανώγεια σε 8 χλμ. οδική απόσταση³.

Το έτος 961 εγκαταστάθηκαν στην Κρήτη έποικοι, στρατιώτες από τα διάφορα μέρη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που έλαβαν μέρος στην εκστρατεία του στρατηγού (μετέπειτα αυτοκράτορα του Βυζαντίου) Νικηφόρου Φωκά για την απελευθέρωση της Μεγαλονήσου από τους Άραβες. Στα μέλη της οικογένειας Φωκά (μετονομάστηκε αργότερα σε Καλλέργη) παραχωρήθηκαν τα φέουδα της περιοχής δυτικά από το όρος Στρούμπουλα, στο Μυλοπόταμο, όπως αναφέρεται στα τρία από τα τέσσερα γνωστά αντίγραφα του εγγράφου διανομής και οριοθέτησης των διάφορων περιοχών της Κρήτης.

Η σχετική περικοπή του αντιγράφου της Μονής Γωνιάς είναι η εξής:

Αι επαρχίαι και μερίδαι των άνω ειρημμένων πάντων αρχόντων.

Των Φωκάδων

Έχοντες εν πρώτοις, οι άρχοντες οι Φωκάδες εις τα μέρη του Χανδάκου και Ρεθύμνης, τα σαυρωτά βοννά, με τα βασιλικά και τοξικά (τ' Αξικά) ανώγεια και τας λιβάδας συν τοις περιχώροις αυτών, έως τον μέγαν ποταμόν, αρχίζοντες από το χείλος της θαλάσσης, από το νότιον μέρος να υπάγη έως το άλλο χείλος της θαλάσσης, εις τα βορεινά μέρη, εις τον μύλον το ποτάμι, να γυρίση να έλθη εις τα ορεινά, έως τους κάμπους των Ασκυφιάν, όπου είναι τα σύνορα των Σκορδίληδων^{4,5}.

² Μανουράς Στ. (1980) Δήμος Ανωγείων: Κρητική Εστία, τεύχ. 250-251, σελ. 21-36

³ Ξανθουδίδης Σ., Εγκ. Λεξ. Ελευθερουδάκη, τόμος 2 (1927), σελ. 257

⁴ Λελεδάκης Α. Χριστ. Κρήτη, Β (1913), σελ. 3-53 (Αντίγραφο μονής Γωνιάς)

⁵ Δαφέρμος Μιχ. (2001), Η Άξος Μυλοποτάμου, σελ. 191-3

Οι Ενετοί κατάλαβαν το 1210 την Κρήτη. Αρχικά (1211-1212) τη χώρισαν σε φέουδα, που τα παραχώρησαν σε Ενετούς εποίκους. Κάθε φέουδο περιλάμβανε ένα ή περισσότερα χωριά με τη γύρω κτηματική περιοχή τους ή τμήμα μιας κτηματικής περιοχής.

Από τη Συνθήκη μεταξύ του Δούκα (Ενετού Διοικητή) της Κρήτης και του Αλεξίου Καλλέργη, με την οποία τερματίστηκε η δεκαεπτάχρονη (1282-1299) ανταρσία του Αλεξίου κατά της ενετικής εξουσίας, προκύπτει πως μεταξύ των πρώτων αρχοντορωμαίων που τους παραχωρήθηκαν φέουδα ήταν και ο Καλλέργης. Τα φέουδα αυτά ήταν ασφαλώς τα ίδια όπως και πριν από την ενετική κατάληψη. Έτσι και πάλι ανάμεσα στα φέουδα του Καλλέργη περιλαμβάνονταν τα Ανώγεια με την περιοχή τους μέχρι και τη Νίδα.

Οι Τούρκοι άρχισαν την κατάκτηση της Κρήτης το 1645 και την ολοκλήρωσαν το 1669 με την κατάληψη του Χάνδακα ύστερα από τη Συνθήκη του Παλαιοκάστρου με τους Ενετούς.

Η μόνη γνωστή είδηση για τα Ανώγεια στην εποχή του Κρητικού Πολέμου (1645-1669) προέρχεται από στίχους του σχετικού τραγουδιού του Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλή, που αναφέρουν:

*Στ' ανώγεια τα Βασιλικά, στη Νίδα ανεβαίνουν
και τα κοπάδια παίρνουσι όλα και κατεβαίνουν
κι' ήρ'αν εκεί κι' επήρασι του Φάκιου το κοπάδι.*

Τα Ανώγεια πρέπει να καταλήφθηκαν από τους Τούρκους γύρω στα 1647,⁶ αλλά φαίνεται πως δεν παρέμεινε μόνιμα εκεί τουρκική στρατιωτική μονάδα. Και αργότερα δεν φαίνεται να εγκαταστάθηκαν Τούρκοι στα Ανώγεια ή να έγιναν εξισλαμισμοί κατοίκων τους⁷.

⁶ Στέργιος Μανουράς (1998) Πληροφορίες και ειδήσεις για τη δράση των Ανωγειανών κατά την επανάσταση του (1821-1830), «Τ' Ανώγεια στο πέρασμα του χρόνου», Δημοτική βιβλιοθήκη Ανωγείων (1998), σελ. 14

⁷ Γ. Δακανάλης (ιατρός) (1993). Συμβολή στην Ιστορία των Ανωγείων. Λαογραφικές και ιστορικές παραδόσεις. [Σημείωση: Το κείμενο του βιβλίου του ο ιατρός Γ. Δακανάλης το εμπιστεύθηκε στον Στέργιο Σπανάκη, ο οποίος το επεξεργάστηκε και με τη συνεργασία του Ρουσέτου Παναγιωτάκη το έφεραν σε «επίπεδο δημοσιεύσεως» το 1992. Τελικώς για διάφορους άγνωστους λόγους το βιβλίο δεν εκτυπώθηκε μέχρι το 1993, οπότε τυπώθηκαν 500 αντίτυπα από την Τυποκρέτα Ηρακλείου (Γ. Καζανάκης)]

Τα Ανώγεια και τα Σίσαρχα ανήκαν στην κατηγορία των βακουφικών χωριών⁸, δηλαδή στην κατηγορία εκείνη που οι πρόσοδοι από τα βακουφικά (αφιερωμένα) κτήματά τους κάλυπταν τις δαπάνες λειτουργίας διάφορων θρησκευτικών (τζαμιά, τεκέδες) ή ευαγών (σχολεία κ.λπ.) ιδρυμάτων. Οι πρόσοδοι από τα κτήματα Ανωγείων-Σισάρχων κάλυπταν τις δαπάνες λειτουργίας του Βαλιέ (Βαλιδέ) Τζαμί του Ηρακλείου. Στην κτηματική περιφέρεια των Ανωγείων εξακολούθησε να περιλαμβάνεται και στην εποχή της Τουρκοκρατίας ο Κάμπος της Νίδας, που διεκδικήθηκε πολλές φορές, χωρίς επιτυχία, από τους κατοίκους των χωριών της Μεσαράς, γιατί ήταν πλούσιος σε χόρτο («νευρίδα») βοσκότοπος. Σώζεται σχετικό με τις διενέξεις αυτές τουρκικό έγγραφο με χρονολογία 1875⁹ και υπάρχει σχετικό δημοτικό ανωγειανό τραγούδι¹⁰.

Σε επίσημο τουρκικό έγγραφο με ημερομηνία 5 Δεκεμβρίου 1671, δηλαδή δύο μόλις χρόνια μετά την οριστική κατάκτηση της Κρήτης, που απευθύνεται από τον Πασά Διοικητή της Κρήτης στον πληρεξούσιο του καδή της επαρχίας Μυλοποτάμου και αναφέρει τον λεπτομερή κατάλογο (απογραφή) των φορολογουμένων κατοίκων, στα 66 χωριά αυτής της επαρχίας περιλαμβάνονται τα Ανώγεια και τα Σίσαρχα. Εξακολουθούν δηλαδή και στην Τουρκοκρατία να υπάγονται διοικητικά τα Ανώγεια με τα Σίσαρχα στις περιφέρειες Μυλοποτάμου-Ρεθύμνης.

Στο ίδιο έγγραφο του 1671 τα Ανώγεια και τα Σίσαρχα έχουν αντίστοιχα 157/7 φορολογούμενους ανώτερης τάξης (πλούσιους), 41/2 μεσαίας τάξεως και 14/- κατώτερης τάξεως (φτωχούς). Δηλαδή σύνολο 212/9 φορολογούμενους σε γενικό σύνολο 1.950 φορολογουμένων στα 66 χωριά του Μυλοποτάμου¹¹.

⁸ Ν. Σταυράκης (1890). Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης. Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήνα, σελ. 148

⁹ Γ. Κουνάλης (1978) Ένα σουλτανικό φερμάνι που αφορά τη Νίδα, εφημ. Φωνή Ανωγείων, Μάιος 1978

¹⁰ Βλ. Επίμετρο

¹¹ Σταυρινίδης Ν. (1976) Μετάφραση τουρκικών ιστορικών εγγράφων, τόμος 2 σελ. 130

Η εξέλιξη του πληθυσμού των δύο οικισμών του Δήμου Ανωγείων, σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία και τις επίσημες απογραφές, φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας πραγματικού πληθυσμού Οικισμών και Δήμου Ανωγείων				
Απογραφή ή στοιχεία έτους	Ανώγεια κάτοικοι	Σίσαρχα κάτοικοι	Σύνολο/ πραγματικός πληθυσμός	Νόμιμος πληθυσμός Δήμου
1583	911	108	1.019	-
1671	1.060	45	1.105	-
1881	1.973	80	2.053	;
1900	2.363	125	2.488	;
1913	;	;	2.429	;
1920	2.372	111	2.483	;
1928	2.904	133	3.037	3.374
1940	2.929	143	3.072	3.560
1951	2.581	104	2.685	3.592
1961	2.461	87	2.548	3.642
1971	2.750	70	2.820	3.673
1981	2.449	60	2.509	3.941
1991	2.223	67	2.290	3.636
2001	2.454	53	2.507	+

Ο πίνακας δείχνει την εξέλιξη του πραγματικού πληθυσμού (όσων ήταν παρόντες την ημέρα της απογραφής) των δύο οικισμών χωριστά και συνολικά και το νόμιμο πληθυσμό (οι εγγεγραμμένοι όπου κι αν βρίσκονται).

Από τα παραπάνω απογραφικά και άλλα στοιχεία προκύπτει πως τα Ανώγεια τα τελευταία 400-500 χρόνια (από τα μέσα του 16ου αιώνα) είναι σταθερά ο μεγαλύτερος σε πληθυσμό οικισμός, μετά την πόλη του Ρεθύμνου, της σύγχρονης διοικητικής

περιφέρειας του Νομού Ρεθύμνης, ο μεγαλύτερος οικισμός της επαρχίας Μυλοποτάμου και ο μεγαλύτερος ορεινός οικισμός της Κρήτης¹².

Στις επόμενες σελίδες αναφέρονται πληροφορίες για τ' Ανώγεια και τους «παλαιούς Ανωγειανούς» (του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού αιώνα), αλλά και πρόσφατα δεδομένα για την πορεία των Ανωγειανών την εποχή μας.

¹² Μανουράς Στέρ. (1980), Δήμος Ανωγείων: Κρητική Εστία, τεύχ. 250-251, σελ. 21-36. Παραπομπές και επίσημες απογραφές Στατιστικής Υπηρεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οι γειτονιές των Ανωγείων Τοπωνύμια περιοχής Ανωγείων

Δεν υπάρχουν περιγραφές του οικισμού των Ανωγείων για την περίοδο του 19ου αιώνα και πριν από αυτήν. Αναφέρεται μόνο στην προφορική παράδοση¹³ η κεντρική πλατεία Αρμί ως το κέντρο του χωριού και η εκκλησία του Αγίου Ιωάννου στην πλατεία Ζύγωμα, που θεωρείται από πολλούς ως ένα από τα παλαιότερα κτίσματα των Ανωγείων.

Εδώ θα περιγραφούν τ' Ανώγεια όπως είναι σήμερα με αναφορές και στα χρόνια προ του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δηλαδή πριν από την καταστροφή του χωριού το 1944 από το γερμανικό στρατό κατοχής, που οδήγησε στη σημερινή εμφάνιση του χωριού με την κυριαρχία του τσιμέντου και την απουσία ορθής ρυμοτομίας.

Ένα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό των Ανωγείων από τα παλαιά χρόνια, που διατηρείται ως σήμερα, είναι οι μεγάλες διαφορές νοοτροπίας και συμπεριφοράς που παρατηρούνται στις διάφορες συνοικίες. Υπήρχε όμως ως κοινός παρονομαστής η υπερηφάνεια για την καταγωγή των κατοίκων και η αγάπη και το ενδιαφέρον όλων για τα Ανώγεια, το «κέντρο του κόσμου»!

Στην ανατολική είσοδο των Ανωγείων ο δρόμος που έρχεται από το Ηράκλειο, μετά τα Σίσαρχα (μικρό χωριό γεμάτο κερασιές, που ανήκει διοικητικά στο Δήμο Ανωγείων), στο οποίο κατοικούν Κλά-

¹³ Δακανάλης Γ. (1884-1963). Συμβολή στην Ιστορία των Ανωγείων (Λαογραφικές και ιστορικές παραδόσεις) (1993)

δοι, Ηλιάκηδες, Χαρωνίτηδες κ.ά., συναντά την πηγή Δανούζα και το κοιμητήριο της Αγίας Παρασκευής. Εκεί διασταυρώνεται με το δρόμο που ανηφορίζει νοτίως και πορεύεται προς τη Ζώμιθο, τη Νίδα, το Ιδαίο Άντρο και τον κύριο όγκο του όρους Ψηλορείτη. Από αυτήν τη διασταύρωση αρχίζουν τ' Ανώγεια.

Μετόχι

Η πρώτη γειτονιά λέγεται «Μετόχι» και έχει την εκκλησία του Αγίου Δημητρίου. Δίπλα στον κεντρικό δρόμο ξεχωρίζουν τα τυποποιημένα αγροτικά σπίτια «πυρήνες» που άρχισε να κτίζει το κράτος το 1945-1946, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά, όπως ήταν όλα μεταξύ τους όμοια, δεν άρεσαν στους Ανωγειανούς, που προτιμούσαν να πάρουν χρήματα για να χτίσουν τα νέα τους σπίτια πάνω στα θεμέλια των παλιών, που είχαν χαλάσει οι Γερμανοί.

Στο Μετόχι κατοικούν κυρίως οι Μανουράδες και μέλη των οικογενειών Χαιρέτη, Μαυρόκωστα, Δραμουντάνη, Μπέρκη κ.ά.

Ο θρύλος του τοπικού ήρωα Μανουρά, ο οποίος πιστεύεται ότι σκότωσε το «Θερίο της Ζώμιθος», αιώνας πριν, έδωσε μεγάλη αίγλη στην οικογένειά του.

Στο Μετόχι βρίσκεται και το υπαίθριο θέατρο «Νίκος Ξυλούρης», που ονοματίστηκε προς τιμήν του μεγάλου Ανωγειανού λυράρη με την αρρενωπή μορφή και την αξέχαστη φωνή.

Κατηφορίζοντας στην απότομη κάθοδο με το όνομα «Σκαλώματα», αντικρίζομε το άγαλμα του Εμμανουήλ Αναγνώστη Σκουλά (1842-1866), του νεαρού δασκάλου με τη σοβαρή όψη που θυσιάστηκε το 1866 στ' Αρκάδι και θεωρείται από πολλούς ως ο πυρπολητής.

Μουλιανά

Φτάνοντας στη συνοικία «Μουλιανά», συναντούμε το κτίριο όπου εκθέτουν τα υφαντά τους οι Ανωγειανές και το Κέντρο Υγείας, που στην αυλή του υπάρχει το εντυπωσιακό άγαλμα της Ανωγειανής μάνας μαζί με τις προτομές των γιατρών Νικολάου Μανούσου και

Κωνσταντίνου Κουνάλη, οι οποίοι πέρασαν όλη τη ζωή τους φροντίζοντας την υγεία των συμπολιτών τους και των κατοίκων της περιοχής. Επειδή δεν απουσίασαν ποτέ και ήσαν πάντα φτωχοί λόγω της φιλανθρωπικής τους νοοτροπίας και της ανέχειας των κατοίκων των χωριών του Ψηλορείτη, μια Ανωγειανή γυναίκα τους χαρακτήρισε λακωνικά «αλυσοδεμένους κι απλήρωτους»!

Παρακάτω βρίσκεται το Πνευματικό Κέντρο των Ανωγείων, που περιλαμβάνει το Εθνικό Κέντρο Νεότητας και το Σπίτι της Ευρώπης, με αίθουσες διαλέξεων και χώρους διαμονής των επισκεπτών, καθώς και το ΚΑΠΗ Ανωγείων. Το κέντρο της συνοικίας είναι η κάτασπρη ωραία εκκλησία του Αγίου Γεωργίου με την εντυπωσιακή πλατεία «Μεϊντάνι», που πλαισιώνεται από αιωνόβια πλατάνια και στο κέντρο της βρίσκεται η προτομή του Καπετάν Στεφανογιάννη (Γιάννη Δραμουντάνη), αρχηγού της ανωγειανής ανταρτικής ομάδας «Ψηλορείτης», που σκοτώθηκε από τους Γερμανούς στη διάρκεια μιας αιφνιδιαστικής εφόδου που έκαναν μια νύχτα με φοβερή κακοκαιρία το Φεβρουάριο του 1944¹⁴.

Η γειτονιά του Άη Γιώργη (Μουλιανά) κατοικείται από Δραμουντάνηδες, Ανδριαδάκηδες, Αεράκηδες, Βλατάδες, Σκανδάληδες, Φρυσάληδες, Ξημέρηδες, Νταγιαντάδες κ.ά. Τα μπαλκόνια των σπιτιών είναι φορτωμένα με γλάστρες γεμάτες πολύχρωμα λουλούδια που δίδουν μια ευχάριστη όψη στην περιοχή, η οποία χαρακτηρίζεται από διαρκή διάθεση για τραγούδι με συ-

¹⁴ Ο Βρετανός αξιωματικός Πάτρικ Λη Φέρμορ δημιούργησε κατά τη διάρκεια της Εθνικής Αντιστάσεως (1941-1944) ιδιαίτερα στενές σχέσεις με τους Ανωγειανούς και γράφει: *Θυμάμαι που καθόμουνα στο δώμα του σπιτιού ενός φίλου μου στ' Ανώγεια, στις πλαγιές του Ψηλορείτη, κι όπως κοίταζα τις στέγες και τα σπίτια, φεγγαροφώτιστες τεθλασμένες που σοφιλιάζονταν γύρω μας έφερναν στο νου μου το ιδανικό του Αριστοτέλη για τις πρωτεύουσες των ελληνικών πολιτειών, οικισμοί τόσο μικροί ώστε να ακούγεται η φωνή ενός μόνο κήρυκα. Τον φίλο και σύντεκνό μου τον Στεφανογιάννη Δραμουντάνη σκότωσαν οι Γερμανοί το 1944. Τον είχαν συλλάβει επειδή μας βοηθούσε. Προσπάθησε να δραπετεύσει με τα χέρια δεμένα πίσω στη ράχη του, αλλά τον πυροβόλησαν και τον σκότωσαν καθώς ηδούσε έναν τοίχο. Είχαμε βαφτίσει τη μικρή του κόρη στ' Ανώγεια και τη βγάλαμε Αγγελία. Άλλος σύντεκνος από την ίδια κουμπαριά, ο μοναδικός και άφοβος Κώστας Κεφαλογιάννης, πέθανε πρόσφατα – αλίμονο, πολύ ναρίς.*

νοδεία λύρας. Η χρυσή εποχή στα Μουλιανά ήταν γύρω στα 1950, όταν έπαιζε ο μέγας λυράρης Μανώλης Πασπαράκης, που ήταν τυφλός και λεγότανε απ' όλους «ο στραβός», αλλά με τόση αγάπη και τρυφερότητα, που η σκληρή αυτή λέξη δεν ενοχλούσε κανέναν, ούτε καν τον ίδιο τον αξέχαστο λυράρη.

Τα τελευταία χρόνια το Μείντάνι έχει γίνει το κέντρο πολιτιστικών εκδηλώσεων προς τιμήν του Αγίου Υακίνθου (Υακίνθεια)¹⁵, που οργανώνονται κάθε Ιούλιο από τον όμιλο των Υακινθίων με πρωτεργάτη τον ποιητή και τραγουδιστή Λουδοβίκο των Ανωγείων (Γιώργη Δραμουντάνη).

Κάποτε ρώτησε τον Λουδοβίκο ένας γνωστός ξένος συγγραφέας: «Μα τι, τέλος πάντων, είναι αυτά τ' Ανώγεια;» κι εκείνος του απάντησε ότι: «Τ' Ανώγεια είναι το πρώτο χωριό που συναντά όποιος κατεβαίνει από τον ουρανό στη γη!» Ποιητική πράγματι απάντηση, η οποία αποκαλύπτει την ανίατη μεγαλομανία των Ανωγειανών αλλά και την υψηλή ποιότητα του χαριτωμένου σπέρτου που χαρακτηρίζει τα λόγια τους.

Δυο νέες αφοσιωμένες και δυναμικές γυναίκες, η Ρίτα Σουλτάτου, υπεύθυνη της λειτουργίας του ΚΑΠΗ, και η Ρένα Νταγιαντά, της Πολιτιστικής Επιτροπής του Δήμου Ανωγείων, γεμάτες αγάπη για τον τόπο μας, εκδίδουν και διανέμουν κάθε χρόνο εμπνευσμένα ημερολόγια που υπενθυμίζουν την ιστορία και τις παραδόσεις μας.

Μεσοχωριά

Στη συνέχεια ο κεντρικός δρόμος συναντά τη μεγαλύτερη γειτονιά των Ανωγείων, τη «μεσοχωριά», στην οποία κατοικούν πολλές οικογένειες (Καλλέργηδες, Κεφαλογιάννηδες, Σμπώκοι, Χαιρέτηδες, Βρέντζηδες, Σπαχήδες, Κοντογιάννηδες, Φασουλάδες κ.ά.)

Οι κάτοικοι της μεσοχωριάς είναι λιγότερο θορυβώδεις και εκ-

¹⁵ Ο Άγιος Υακίνθος, που θεωρείται άγιος της αγάπης, ήλθε στο προσκήνιο από τον Λουδοβίκο των Ανωγείων σε μια προσπάθεια να ανταγωνισθεί η Ορθοδοξία τον Άγιο Βαλεντίνο, που κυριάρχησε στην Αμερική και στην Ευρώπη.

δηλωτικοί. Πάντοτε ήταν συνήθως σοβαροί, μετρημένοι, συζητούσαν πολιτικά στα καφενεία γύρω από την κεντρική πλατεία «Αρμί» ή έπαιζαν σοβαρά χαρτοπαικτικά παιχνίδια.

Τα παλιά χρόνια οι νέοι περπατούσαν ανά δύο πάνω κάτω στ' Αρμί συζητώντας με σιγανή φωνή, εμπιστευτικά, μέχρι τις πρωινές ώρες, καμιά φορά. Σ' αυτήν την κεντρική πλατεία βρίσκεται το Δημαρχείο.

Τα καφενεία της περιοχής επισκέπτονταν και οι σημαντικοί κάτοικοι από τις άλλες γειτονιές για να ανταλλάξουν απόψεις και να συμμετάσχουν στις κοινωνικές δραστηριότητες του χωριού.

Παρά το γενικό κλίμα σοβαρότητας που επικρατούσε στη μεσοχωριά, δεν έλειπε ποτέ η ετοιμότητα που είχαν πάντοτε οι Ανωγειανοί να καταπολεμούν την πλήξη τους με πειράγματα και ανώδυνα αστεία, όποτε παρουσιαζόταν η ευκαιρία.

Όταν καταστράφηκαν τ' Ανώγεια τον Αύγουστο του 1944 από το γερμανικό στρατό κατοχής, σχεδόν όλοι οι κάτοικοι ζήτησαν άσυλο κοντά σε συγγενείς και φίλους στο Μυλοπόταμο στο Ρέθυμνο ή στην πόλη και τα χωριά του Ηρακλείου. Ο Λοντρόκωστας (Κώστας Βρέντζος), που με τη γυναίκα του Αγάπη είχαν ένα μικρό καφενείο κοντά στο Αρμί, πήγαν στο σπίτι του αδελφού του, που ζούσε σ' ένα χωριό του νομού Ηρακλείου. Εκεί τους περιποιήθηκαν πολύ, αλλά ο Κώστας δεν είχε τι να κάνει. Οι χωριανοί εκεί δεν ήσαν σαν τους Ανωγειανούς, ήσαν πολύ ήσυχoi άνθρωποι, κι αυτός έπληττε και τελικά αποφάσισε να κάνει κάτι για να σπάσει λίγο τη μονοτονία. Πήρε λοιπόν κρυφά ένα αυγό από το κοτέτσι και το έκρυσσε στη χούφτα του. Το βράδυ που πήγαν να κοιμηθούν άρχισε να στριφογυρίζει στο κρεβάτι και ν' αναστενάζει βαθεία, τόσο που η καημένη η Αγάπη άρχισε ν' ανησυχεί και να τον ρωτάει: «Μα ίντα 'χεις, Κώστα; Μήπως είσαι άρρωστος, μήπως θες να σηκωθώ να σου φτιάξω ένα χαμομήλι...» Αυτός της απάντησε πως ήταν καλά, αλλά συνέχιζε τα στριφογυρίσματα και τους βαθείς αναστεναγμούς. Η Αγάπη, που ήταν πολύ αφοσιωμένη στον άνδρα της και λίγο εύπιστη, δεν υποπτεύ-

θηκε τίποτε και του έλεγε με αγωνία: «Πες μου ίντα 'χεις, αλλιώς θα σηκωθώ να πάω να βρω κανένα γιατρό να τότε φέρω». Ο Λοντρόκωστας όταν θεώρησε ότι η κατάσταση είχε ωριμάσει για να κάμει την επόμενη κίνηση της λέει: «Θα σου πω ίντα έχω, μα ανέ τολμήσεις να το πεις, θα σε σφάξω!» «Πε μου μένα και μη σε γνοιάζει» του απάντησε η Αγάπη, που πέθαινε από την επιθυμία να μάθει τι συμβαίνει. «Αγάπη, έκαμα ένα αυγό!» της ανακοίνωσε με σπασμένη φωνή ο Κώστας, παρουσιάζοντας το αυγό που είχε πάρει από το κοτέτσι. «Παναγία μου, Παναγία μου, ίντα κακό μας εύρηκε» μονολογούσε η Αγάπη χτυπώντας τα χέρια της, μην ξέροντας τι να υποθέσει. Έτσι πέρασαν το μεγαλύτερο μέρος της νύχτας. Κάποτε κοιμήθηκαν. Το πρωί, όταν ξύπνησε η Αγάπη, ο Κώστας είχε φύγει για το καφενείο, όπου έπινε το καφεδάκι του και φανταζόταν τη σκηνή όταν η Αγάπη θα ανακοίνωνε το «μυστικό» στη συννυφάδα της, κάτι για το οποίο δεν είχε καμιά αμφιβολία. Πράγματι, μετά από αυτή την «εμπιστευτική» αποκάλυψη ήταν πλέον ζήτημα χρόνου η διασπορά της είδησης σ' όλο το γυναικομάνι του χωριού και η μεταβίβασή της και στους άνδρες. Το «νέο» τάραξε τα λιμνάζοντα ύδατα του χωριού και όλοι διασκέδασαν αρκετά εκτός από την καημένη την Αγάπη, που στενοχωρήθηκε βέβαια λίγο, αλλά κατά βάθος ήταν ευτυχής που ο Κώστας της ήτανε καλά. Άλλωστε πάντοτε τον συγχωρούσε και δεν έδινε σημασία στ' ασειάκια που της έκανε τακτικά.

Ύστερα από μερικούς μήνες οι Γερμανοί έφυγαν και η ζωή στ' Ανώγεια είχε αρχίσει να παίρνει τον κανονικό της ρυθμό με την επιστροφή των κατοίκων. Ο Λοντρόκωστας με την Αγάπη είχαν επιστρέψει και προσπαθούσαν να χτίσουν ένα υποτυπώδες καφενείο και να ξαναρχίσουν τη ζωή τους.

Ο νεότερος αδελφός του Κώστα, ο Λοντρογιάννης, πήγε κι αυτός να επισκεφθεί τον αδελφό του στο ηρακλειώτικο χωριό για δουλειές. Όταν πήγαν στο καφενείο και τον σύστησε ο αδελφός του στους χωριανούς, αυτοί έκαμαν την κρίσιμη ερώτηση στον Λοντρογιάννη. «Δε μου λες εδά, κάνεις κι εσύ τ' αυγό σαν τον

αδερφό σου;», κι ο Λοντρογιάννης απάντησε με την αναμενόμενη ετοιμολογία: «Όχι, εγώ είμαι μικρός και δεν εντάκαρα¹⁶ ακόμη!»

Καβαλαριά

Ακριβώς κάτω από την πλατεία Αρμί βρίσκεται το Ζύγωμα, που είναι η πλατεία δύο μικρών συνοικιών, της Καβαλαριάς και της Κορφής.

Στην Καβαλαριά κατοικούν οι Μανούσηδες, Κοντόκαλοι, Σαλουστρηδες, Κουνάληδες, Δακανάληδες, Μέμηδες (άλλοτε Ξετρύπηδες, Νιώτηδες), Μανουράδες, Μπρίνταλοι, Μπίστηδες κ.ά., ενώ στην Κορφή κυρίως Σπιθούρηδες και Κακουδάκηδες.

Στην πλατεία Ζύγωμα βρίσκεται ο ναός του Αγίου Ιωάννου με παλιές τοιχογραφίες. Παρόμοιες τοιχογραφίες υπήρχαν και στο ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στο συνοικισμό των Ανωγείων «Περαχώρι», οι οποίες όμως καταστράφηκαν στη διάρκεια της ανοικοδόμησης του ναού το 1911¹⁷. Την εκκλησία του Αγίου Ιωάννου είχε επισκεφθεί ο Gerola¹⁸, ο οποίος αναφέρει ότι στο παλιό τμήμα του ναού υπήρχε τάφος και ότι σώζονταν τότε οι τοιχογραφίες της Αγίας Μαρίας, της Αγίας Ειρήνης, της Αγίας Παρασκευής, της Αγίας Κυριακής και του Αγίου Δημητρίου.

Ο Μανώλης Μπορμπουδάκης (1988)¹⁹ με επιστημονικά κριτήρια τοποθετεί τις τοιχογραφίες του Αγίου Ιωάννου μεταξύ 1310-1320 μ.Χ., στηριζόμενος στα τεχνικά χαρακτηριστικά των εικόνων καθώς και τη συνάφεια με τη ζωγραφική του Αγίου Μάμα Μυλοποτάμου.

Για να κτισθεί η εκκλησία τον 14ο αιώνα θα πρέπει να προϋπήρξε σημαντική κοινότητα ικανή να καλύψει τις δαπάνες, επομένως τα Ανώγεια πρέπει να υπήρχαν πολύ πριν τον 14ο αιώνα.

¹⁶ εντάκαρα: άρχισα

¹⁷ Δακανάλης Γ. (1993), ό.π.

¹⁸ Gerola G., Τοπογραφική κατάταξη τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης. Μετάφραση Λασηθιωτάκη, Ηράκλειο 1961, σελ. 56

¹⁹ Μπορμπουδάκης Μαν. (1988), Η βυζαντινή τέχνη ως την πρώτη βενετοκρατία. Ιστορία και Πολιτισμός. Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης. Τόμος Β', σελ. 86

Ο μικρός ναός του Αγίου Ιωάννου, ένα από τα πρώτα κτίσμα-
τα του χωριού, υπήρξε η μοναδική εκκλησία για πολλούς αιώνες.
Στη διάρκεια του 19ου αιώνα χτίστηκε το βόρειο κλίτος του να-
ού και αφιερώθηκε στον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Έτσι, για
πολλά χρόνια υπήρχαν στην πραγματικότητα δύο εκκλησίες, το
νότιο κλίτος (Άγιος Ιωάννης) και το βόρειο, του Ευαγγελισμού. Οι
ενοριίτες, αναλόγως με τη θέση του σπιτιού τους, εκκλησιάζονταν
στη μία ή στην άλλη εκκλησία, μέχρι που τα δύο κλίτη ενοποιή-
θηκαν σε μία εκκλησία, την εκκλησία του Αγίου Ιωάννου.

Οι Καβαλαριανοί ήταν πολύ καλοί αμπελουργοί, καλλιεργού-
σαν πολλές σπάνιες ποικιλίες σταφυλιών και οι άλλοι Ανωγειανοί
τους ονόμαζαν πειρακτικά «σταφυλάδες». Είχαν μια πραγματική
μονομανία σε διαστάσεις αγώνων πρωταθλήματος, όταν κάθε
Ιούλιο (Δευτεροούλη) ερευνούσαν με μανία τα άγουρα ακόμη
σταφύλια για να ανακαλύψουν την πρώτη «ρόγα». Την πρώτη πο-
λυπόθητη «γινόμενη» ρόγα που είχε κοκκινίσει κι έδιδε το σύν-
θημα ότι επιτέλους είχε φθάσει και φέτος η ευλογημένη εποχή
του σταφυλιού. Από τα σταφύλια αυτά προερχότανε το ανωγεια-
νό κρασί της παλιάς, καλής εποχής, που είχε χαρακτηριστεί ως
το «πιο ουσιώδικο κρασί του τόπου μας»²⁰.

Ο εφέτης Γεώργιος Κουνάλης, σ' ένα χαριτωμένο κείμενο γε-
μάτο από «ανωγειανό σπύρτο» αλλά και μεγάλη νοσταλγία, γρά-
φει για τη γειτονιά του, την Καβαλαριά, ακολουθώντας τη σκέψη
του Σκαμπίλη, που ήταν γνωστός «τύπος» του χωριού.

Η Καβαλαριά: Από τα παλιά ως τα σήμερα²¹

*Μια φορά κατέβαινε από τ' αόρι ο Γ. Βρέντζος ή Σκαμπίλης. Ήτανε Ιού-
λης μήνας κι έκανε ανταγιάντιση κάφα. Ο νους τ' ανθρώπου εντινίνιζε
και ο Σκαμπίλης σιγά σιγά εκατέβαινε από τον Γαβρίλη²² να πάει στο
χωριό.*

²⁰ Παρλαμάς Μενέλαος, Πρόλογος στο βιβλίο του Ο.Ν. Μανούσου *Ο γιος της Ζα-
χαρένας* (1996)

²¹ Γ. Κουνάλης 1978. Εφημερίδα *Φωνή των Ανωγείων*, αρ. φύλλου 55-59, Ιούνιος 1978

²² Γαβρίλη: ορεινή τοποθεσία των Ανωγείων

Πρίχου φτάξει, ακούει οθέ την μπάντα της Καβαλαριάς γέλια και τραούδια, φωνές και σφυρίγματα, γλεντοκόπι και μεγάλη οχλαγοή.

Στο απλοϊκό μυαλό του Ανωγειανού βοσκού γεννήθηκαν χίλιες δυο σκέψεις.

- Ίντα 'ναι τουτινά η φασαριά και το πανηγύρι. Ίμπα²³ γίνεται βάφτιση ή γάμος, ίμπα κάμε κιανείς το γιο ή μήπως βγήκε²⁴ ο Βενιζέλος; σκέφτηκε.

Εσπούδαξε το βήμα του για να φτάξει γλήγορα στο χωριό να μάθει ίντα συμβαίνει.

Στη στρατά εσυνάντησε έναν περαστικό.

- Ίντα τρέχει, κουμπάρε, στην Καβαλαριά, τονέ ρωτά ο Σκαμπίλης, ίμπα και βγήκε ο Βενιζέλος;

- Όχι, κουμπάρε Σκαμπίλη, του λέει ο περαστικός.

- Κι αμέ;

- Ο Πλουσολάμπης έβρηκε τη ρόγα²⁵ στα Χάσικα για κειονά φωνιάζουνε, του λέει ο περαστικός.

Από τότε περάσανε περίπου δυο μήνες, και ο Σκαμπίλης από την ίδια στρατά πάλι εκατέβαννε να πάει στο χωριό.

Όσο πλησίαζε, τόσο ησυχία και βουβαμάρα απλωνόταν στην πάντα της Καβαλαριάς.

Ανησύχησε ο Σκαμπίλης μπροστά σ' αυτή τη νεκρική σιγή.

- Ίμπα πόθανε κιανείς; σκέφθηκε.

Εσπούδαξε πάλι το βήμα του να δει και να γνωρίσει ίντα τρέχει στο χωριό. Στη στρατά εσυνάντησε τον περαστικό.

- Ίντα τρέχει; τονέ ρωτά ο Σκαμπίλης. Ίμπα νέκαμε κιανείς θυγατέρα και βουβαθήκανε; Οι Καβαλαριανοί επατήσανε²⁶! του λέει ο περαστικός.

Ακούγοντας κανείς αυτή την ιστορία θα περίμενε αυτό το μήνα στην Καβαλαριά ν' ακούσει τα γέλια και τις χαρές των παλαιϊκών, να σμίξει κι αυτός στο πανηγύρι και να γελάσει, να φωνάξει, να τραγουδήσει. Το πανηγύρι βαστούσε μέχρι τις αρχές Σεπτεμβρίου και τελείωνε με το πάτημα των σταφυλιών.

Σήμερα πανηγύρι δεν γίνεται, γέλια και φωνές δεν ακούονται στην Καβαλαριά.

²³ ίμπα: μήπως

²⁴ βγήκε: νίκησε στις εκλογές

²⁵ ρόγα: η πρώτη γινωμένη ρόγα σταφυλιού

²⁶ επατήσανε: επατήσανε τα σταφύλια για να βγει ο μούστος

Βουβαμάρα και ερημιά επικρατεί.

Η άλλοτε πολύβουη και πολυάνθρωπη Καβαλαριά δεν υπάρχει πλέον.

Στο Ζύγωμα ελάχιστοι κυκλοφορούν. Στο στύλο του Μανούσου δεν γίνονται μπλιο²⁷ παρέες και συζητήσεις.

Στ' Αη Γιαννιού τον Πλάτανο τα κοπέλια δεν παίζουνε μπλιο καμνισιά²⁸ και Χαϊνήδες. Οι νέοι της οι πιο πολλοί έχουν φύγει άλλος στην Αθήνα, άλλος στη Γερμανία, άλλος στα καράβια. Ολόκληρες οικογένειες έχουν ξεσπιτωθεί για την ξενιτιά.

Αυτοί που έμειναν, είναι οι πιο πολλοί γέροι.

Ένα από τα ζωντανά κομμάτια του χωριού μας είναι έτοιμο να σβήσει.

Ποιος θα το ξαναζωντανέψει;

Ποιος θα ξαναφέρει το πανηγύρι στη Καβαλαριά;

Ο Σκαμπίλης με τον περαστικό εφύγανε.

Περαχώρι

Κατηφορίζοντας από το Ζύγωμα, φθάνομε στην τελευταία συνοικία των Ανωγείων με το όνομα «Περαχώρι». Όνομα που υπαινίσσεται ότι είναι σαν ένα άλλο χωριό όχι μόνο από τοπογραφικής άποψης, όντας απομονωμένο σε μια χαράδρα χωρίς ορίζοντα, αλλά και από πλευράς νοοτροπίας. Οι Περαχωριανοί θεωρούν ότι είναι πιο Ανωγειανοί από τους άλλους, είναι άνθρωποι με πάρα πολλές αρετές αλλά είναι συνήθως απόλυτοι στις απόψεις τους. Πολύ φιλόξενοι, φιλόδοξοι και υπερήφανοι σε μεγάλο βαθμό. Η λατρεία που αισθάνονται οι Περαχωριανοί για τη γειτονιά τους (που την αποκαλούν «το χωριό») φαίνεται και από τις μαντινάδες που τραγούδησαν δύο γνωστοί Περαχωριανοί²⁹:

1. *Στο Περαχώρι έμενα, που ήτονε πολιτεία / κι εβγήκα στη Μεσοχωριά κι είσαι μικρή μου αιτία. (Νίκος Ξυλούρης)*
2. *Όταν λουστεις και χτενιστείς και βγεις στο Περαχώρι / μοιάζεις σα να 'σαι τον γιατρού του Γιαμαλάκη η κόρη! (Μύρων Σκουλάς)*

²⁷ μπλιο: πια

²⁸ καμνισιά: κρυφτό

²⁹ Τις μαντινάδες μου υπενθύμισε ο Μανώλης Δετοράκης και τον ευχαριστώ για μια φορά ακόμη – Ο.Μ.

Στην πλατεία «Λιβιάδι» υπάρχει η εντυπωσιακή εκκλησιά της Παναγίας, η προτομή του γιατρού και πολιτικού Βασιλείου Σκουλά και το άγαλμα του οπλαρχηγού Μιχάλη Ξυλούρη (Χριστομιχάλη³⁰), που διαδέχθηκε τον Στεφανογιάννη στην αρχηγία της ανταρτικής ομάδας «Ψηλορείτης» το 1944 μετά την εκτέλεσή του από τους Γερμανούς, καθώς και το μουσείο ζωγραφικής και ξυλογλυπτικής του Αλκιβιάδη Σκουλά (Γρυλιού). Προ 30-40 ετών χτίστηκε ψηλά στο Περαχώρι ένας μικρός ναός του Αγίου Νεκταρίου.

Στο Περαχώρι κατοικούν Σκουλάδες, Σταυρακάκηδες, Ξυλούρηδες, Καλομοίρηδες, Βιτώροι και παλιότερα Νιώτηδες, Σφακιανάκηδες, κ.ά.

Το Περαχώρι ήταν σημαντικό κέντρο της βενιζελικής παράταξης όχι μόνο των Ανωγείων αλλά και του Μυλοποτάμου και όλου του νομού Ρεθύμνης, λόγω της στενής σχέσεως που είχε αναπτυχθεί μεταξύ του Ελευθέριου Βενιζέλου και του ιατρού Βασιλείου Σκουλά. Ο Βενιζέλος, ως ασκούμενος δικηγόρος στο γραφείο του δικηγόρου Ταταράκη στο Ρέθυμνο, επισκεφθήκε μαζί του τ' Ανώγεια για να κάμουν μια βάπτιση. Εκεί, όπως αναφέρει ο Μιχαήλ Γ. Σκουλάς³¹, ο Βενιζέλος εντυπωσιάσε τόσο πολύ με τις απόψεις του σχετικά με το λεγόμενο «Κρητικό Ζήτημα» και για τις προοπτικές απελευθέρωσης της Κρήτης, ώστε ο νεαρός φοιτητής της Ιατρικής Βασίλειος Σκουλάς έγινε αμέσως φανατικός οπαδός του και συνεργάστηκε έκτοτε μαζί του σ' όλη του τη ζωή.

Οι Περαχωριανοί έχουν και μια καλλιτεχνική κλίση. Ο Νίκος Ξυλούρης κι ο αδελφός του ο Ψαραντώνης καθώς κι ο Βασίλης Σκουλάς, ο Καλομοίρης και πολλοί άλλοι νεότεροι μου-

³⁰ Καπετάν Μιχάλης Ξυλούρης (Χριστομιχάλης): Ο Χριστομιχάλης υπήρξε υπόδειγμα γενναίου και σεμνού αγωνιστή. Μετά την απελευθέρωση της Κρήτης από τους Γερμανούς (1944) αποσύρθηκε αθόρυβα, ως άλλος Κιγκινάτος, χωρίς να διεκδικήσει αξιώματα ή οποιοδήποτε όφελος. Λέγεται ότι ο γνωστός πολιτικός Σοφοκλής Βενιζέλος του πρόσφερε ένα ποσό χρημάτων αλλά εκείνος δεν το δέχθηκε [Σπαχής Β., τέως δήμαρχος Ανωγείων (2005). Προσωπική επικοινωνία]

³¹ Σκουλάς Μιχ., Βασίλειος Ιωάννου Σκουλάς, Ιατρός – Βουλευτής Υπουργός. Αθήναι 1982, σελ.13-14

οικοί γεννήθηκαν στο Περαχώρι. Επίσης ο Μιχάλης Σταυρακάκης, ο βοσκός-ποιητής που έγραφε με το ψευδώνυμο «Νιδιώτης», ήταν Περαχωριανός. Ο πατέρας του Βασίλη Σκουλά (Καλαθά), ο περίφημος Γρυλιός, που σε μεγάλη ηλικία ανακάλυψε ότι ήταν ζωγράφος και ξυλογλύπτης, έλεγε: «Άμα πελεκώ το ξύλο, ό,τι και αν ξεκινώ να κάμω, φτιάχνω τελικά ένα Βενιζέλο!».

Ο Γρυλιός (Αλκιβιάδης Σκουλάς) είχε επίσης κληρονομήσει το ταλέντο του πατέρα του, του περίφημου λυράρη και χωρατατζή Μιχαλιού, κι είχε κάνει διάφορες πολύ πετυχημένες φάρσες στη ζωή του³². Έτσι, το «μαύρο χειμώνα» του 1944, όταν οι πρώτοι Ανωγειανοί γύρισαν να ζήσουν κάτω από τα ερείπια των κατεστραμμένων σπιτικών τους, ο Γρυλιός έφτιαξε μια πρόχειρη μικρή παράγκα και ξεκίνησε ένα μικρό καφενείο, όπου μαζεύντουσαν οι ελάχιστοι ηλικιωμένοι Περαχωριανοί που είχαν επιστρέψει με τις οικογένειές τους. Οι άνθρωποι αυτοί περνούσαν πολλές δυσκολίες λόγω φτώχειας, κακοκαιρίας και άθλιων συνθηκών διαβίωσης και κλαιγόντουσαν από το πρωί ως το βράδυ, ώσπου ο Γρυλιός εκνευρίστηκε και αποφάσισε να τους δώσει ένα μάθημα.

Άρχισε να ρίχνει λάδι στη φωτιά και να υπερθεματίζει για το μέγεθος της κακομοιριάς τους. «Έχετε δίκιο» έλεγε «εμάς μας εξέχασε κι ο ίδιος ο Θεός. Δεν είναι ζωή αυτή», κι αφού με τα λόγια και το ύφος του μεγάλωνε ακόμη περισσότερο την απογοήτευσή τους, έκαμε την κρίσιμη πρόταση. «Εγώ λέω να το κάμομε Αρκάδι, έχω επαέ μια χειροβομβίδα και σκέφτομαι να τη ρίξω μέσα στη σόμπα να σκάσει να μασε σκοτώσει όλους, να γλυτώσομε από τα βάσανα.» Μερικοί φώναζαν: «Ναι, ναι, να το κάμεις», αλλά οι περισσότεροι, αν και είχαν μεγάλα παράπονα για τη ζωή τους, δεν έφθαναν βέβαια μέχρι την αυτοκτονία. Ο Γρυλιός όμως δεν τους έδωσε περιθώρια για να υπαναχωρήσουν. Έβγαλε από την τσέπη του μια εξαντλημένη στήλη φακού, άνοιξε το πορτάκι της σόμπας και την έριξε μέσα!

Τότε όλοι, κι εκείνοι που είπαν ναι και όσοι σκεφτόντουσαν

³² Ο γιος της Ζαχαρένιας, Ο.Ν. Μανούσος, 1996

το όχι, όρμησαν πατείς με πατώ σε να βγουν από τη μικρή πόρτα. Ευτυχώς δεν ακολούθησε βέβαια καμία έκρηξη και έτσι όλοι βγήκαν έξω καταϊδρωμένοι από την αγωνία αλλά ζωντανοί. Όλοι ξέρανε τον Γρυλιό και τα χούγια του κι έτσι οι περισσότεροι άρχισαν να γελούν για τον... αναθεματισμένο τον Γρυλιό, που «μας έβγαλε πάλι τέτοιο παιγνίδι», υπήρχαν όμως και μερικοί χωρίς αρκετή αίσθηση του χιούμορ, που δεν μπορούσαν να τον συγχωρήσουν πως τους γελοιοποίησε τόσο. Τελικά βέβαια ο Γρυλιός τους έφερε βόλτα. «Μπάτε μέσα να πιούμε μια ρακή να ζεσταθούμε και σωπάτε» – κι εκείνοι βέβαια ήπιαν τη ρακή και σωπάσανε, ευχαριστημένοι που ξέφυγαν λίγο από τις μαύρες σκέψεις.

Και για να τελειώνω με τα αστεία των Περαχωριανών, κάποτε ένας τουρίστας κυκλοφορώντας με το αυτοκίνητό του στ' Ανώγεια έφτασε στο Περαχώρι στη δυτική έξοδο της πλατείας «Λιβάδι» με κατεύθυνση προς Ρέθυμνο-Χανιά και ρώτησε έναν Περαχωριανό που καθότανε στο καφενείο: «Πάει από εδώ στο Ηράκλειο;» κι εκείνος του απάντησε... ως άλλη Πυθία: «Ναι, αν πηγαίνεις του κώλου-κώλου» (δηλαδή με την όπισθεν)!

Τοπωνύμια περιοχής Ανωγείων σχετικά με την Τουρκοκρατία

Υπάρχουν πολλά τοπωνύμια στην περιοχή των Ανωγείων που φαίνεται ότι σχετίζονται με σφαγές και αιχμαλωσίες του πληθυσμού από τους κατακτητές. Συγκεκριμένες πληροφορίες για τις ακριβείς ημερομηνίες, τα αίτια και την έκταση των γεγονότων δεν υπάρχουν εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις. Λ.χ., όταν το 1645 οι Τούρκοι κατέλαβαν τη δυτική Κρήτη, προχώρησαν από το λεγόμενο Αξικό Πέρασμα (Ξικομπέραμα), που βρίσκεται μεταξύ του χωριού Αξός και των Ανωγείων. Εκεί κοντά, στην περιοχή των χωριών Καμαριώτης και Ασουρώτοι (Κρουονέρι), βρισκόταν προφανώς το σπίτι του παπα-Βοργιά [ή παπα-Βεργή (Βεργίτη)], και πήραν σκλάβα τη μικρή κόρη του Ευμενία, γνωστή στην ιστορία ως Rebia Gulnus (Εαρινό Ροδόσταμο), που έγι-

νε δύο φορές Βαλιδέ Σουλτάνα^{33,34}. Άλλο τοπωνύμιο σχετικό με την Τουρκοκρατία είναι ένα ρυάκι μεταξύ Ανωγείων και Αξού, όπου ο Ανωγειανός αγωνιστής Σταύρος Νιώτης σκότωσε το γενίτσαρο Χασάν Αγά (του Φονιά ο Ποταμός). Υπάρχουν πολλά τοπωνύμια που ηχούν φρικτά και υπαινίσσονται ωμότητες των Τούρκων κατακτητών, λ.χ. τοποθεσία: «Αποκεφαλισμένοι», «Χαμένοι», «Ρουσόλακκος» (προφανώς το νερό του λάκκου βάρφηκε κόκκινο από το αίμα των θυμάτων), «Κοπροκεφάλι» (τους άφησαν άταφους και κόπριζαν τον τόπο)³⁵.

Πληροφορίες για τα τοπωνύμια των Ανωγείων «Χαμένοι» (Χαμένοι), «αποκεφαλισμένοι», αναφέρονται σε δημοτικό τραγούδι³⁶:

*...Εις την κορφή του Χαμενιού πιο κάτω στο μιτάτο
έξε Κεφαλογιάννηδες βάλανε σ' ένα λάκκο,
που αποκεφαλιστήκανε από βαρβάρους ξένους
και το μιτάτο ονόμασαν «Αποκεφαλισμένους».
Τον λάκκο αν δεν ξέρετε των ποκεφαλισμένων
προς δυτικά του μιτατού και λίγο βουλισμένος
προς δυτικά του μιτατού που πάμε προς το Κάρχος
και τώρα τα οστά τους εκεί είναι, στις γης το βάθος...
...Παλιοί και νέοι γίνονται είκοσι σκοτωμένοι
και η θλιμμένη γενεά βαρεία δεκατισμένη.
...Γνωρίζω σας τον ποιητή Μήτσο Κεφαλογιάννη
γέρο, ογδονταριετή, με δάκρυα το βγάνει.
Στη νεολαία δώστε το να βλέπει πάρα πέρα
εγώ σας αποχαιρετώ μέρα με την ημέρα.
Διαβάζετε το ποίημα με μάθια δακρυσμένα
και δίδετε στον ποιητή συχωρεμό που κι ένα³⁷.*

³³ Στέργ. Σπανάκης (1964), Κρήτη, Ηράκλειο, τόμος Α', σελ. 127-129

³⁴ Ν. Σταυρινίδης (1985), Ρεμπιά Γκιουλνούς. Η Ρεθύμνια Χριστιανή Σουλτάνα. Έκδοση Δήμου Ηρακλείου

³⁵ Γ. Σμπώκος, ό.π., σελ 97

³⁶ Γ. Σμπώκος, ό.π., σελ 257. Το τραγούδι γράφηκε το 1966 από τον Δημήτρη Κεφαλογιάννη, 83 ετών, κάτοικο χωριού Πλακιώπιστα.

³⁷ που κι ένα: πότε πότε, καμιά φορά